

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 11-12 / 1994.-1995.
ZAGREB, 1997

P **riilozi**

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 11-12/1994.-1995.
Str./Pages 1-200, Zagreb, 1997.

Časopis koji je prethodio
Prilozi 1. 1983 Prilozi 2. 1985 3 - 4. 1986-1987 5 - 6. 1988-1989 7. 1990 8.
1991. Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9. 1992 10. 1993.

Nakladnik/Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Address of the editor's office
Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/611 98 84
01/53 76 69

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief
Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/Editorial committee
Marija BUZOV (Zagreb), Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC
(Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest,
HUN), Kornelija Minichreiter (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar
RUTTKAY (Nitra, SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko
TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/English translation
Jadranka BOLJUNČIĆ

Prijevod na njemački/German translation
Branka OHNJEĆ, Nina MATETIĆ

Lektura/Language editor
Nives OPAČIĆ

Dizajn/Design
Roko BOLANČA

Korektura/Proofreaders
Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/DTP
Studio "U", Zagreb

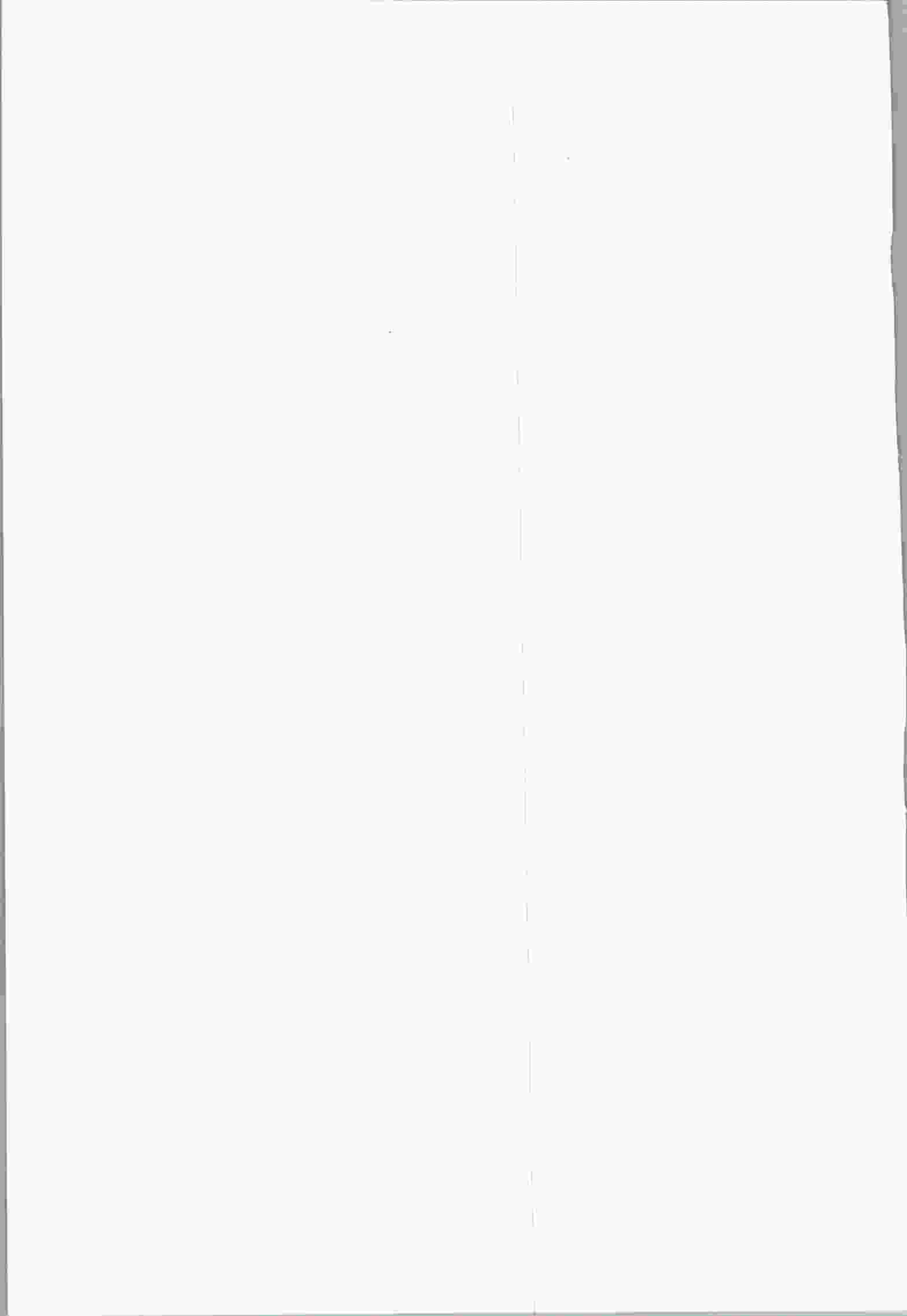
Računalni slog/Layout
Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/Printed by
Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeve 18

Naklada/Circulation
600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/Indexed in
GERMANIA Anzeiger der Romisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Uvod
ŽELJKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- 37 DUNJA GLOGOVIĆ
Prapovijesna igla iz Putalja
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Metalna produkcija antičke Siscije
- 63 ŽELJKO RAPANIĆ
Jedan primjer jadranske poleogeneze
- 71 ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur
Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar
- 99 ZORISLAV HORVAT
Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovicom Ličkom
- 111 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Kostel
- 135 TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Stanje istraživanja i neke značajke srednjovjekovnih nalazišta pripisanih pojedinim "kulturama" u sjevernoj Hrvatskoj
- 151 JADRANKA BOLJUNČIĆ
Analiza zatiljne kosti populacije ljudi iz brončanodobne nekropole u špilji Bezdanjači (Hrvatska)

Stručni radovi

- 167 ZEF MIRDITA
Kosovo od prapovijesti do kasne antike

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction*
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Entdeckung in Lukač und Požega als ein Beitrag zur Kenntnis der Topographie der Siedlungen der Starčevokultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Die vorgeschichtliche Nadel aus Putalj
- REMZA KOŠČEVIĆ
Die Herstellung von Metallgegenständen im antiken Siscia
- ŽELJKO RAPANIĆ
Ein Beispiel der adriatischen Poleogenese
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdске kulture.
Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs-Udvar
- ZORISLAV HORVAT
Die Kirche des Johannes des Täuflers in Volarica unterhalb der Burg Ostrovica Lička
- DRAGO MILETIĆ
Die Burg Kostel
- TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Der Forschungsstand und einige Merkmale der mittelalterlichen Fundstellen einzelner "Kulturen" in Nordkroatien
- JADRANKA BOLJUNČIĆ
Occipital bone analysis referring to the human population from the Bronze Age necropolis in Bezdanjača cave (Croatia)

Professional papers

- ZEF MIRDITA
Kosovo im Zeitraum von der Vorgeschichte bis zur späten Antike

Bibliografije

- 179 JADRANKA BOLJUNČIĆ
BIBLIOGRAPHY OF DRAGUTIN GORJANOVIĆ-KRAMBERGER'S WORKS RELATED TO FOSSIL MAN
In the honour of 140th birthday anniversary of the famous discoverer of Early Man in Krapina

Prikazi

- 185 DUNJA GLOGOVIČ
Deposjske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, editor Biba Teržan, *Katalogi in monografije* 29 i 30, Ljubljana 1995, I vol. 413 str. sa 180 tab; II vol. 281 str. sa sl.
- 187 DUNJA GLOGOVIČ
KRISTINA MIHOVIČ
Nezakcij, Nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium. The Discovery of a Grave Vault in 1981. *Monografije i katalogi* 6, Arheološki muzej Istre, Pula 1996. Str. 92, tab. 22, priloga 6.
- 188 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 14, Zadar 1992, stranica 464, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama i kartama.
- 191 MARIJA BUZOV
JAROSLAV ŠAŠEL, OPERA SELECTA, SITULA, RAZPRAVE NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI
br. 30/1992, zbornik radova Jaroslava Šašela, str. 872., crteži, karte, fotografije, kazala (I, II i III).
- 192 ŽELJKO TOMIČIĆ
Tajana Sekelj Ivančan
Catalogue of Mediaeval Sites in Continental Croatia, BAR International Series 615, Oxford 1995, str. 248, 36 grafikona/tablica i 9 zemljovida.
- 195 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Bibliographies

BIBLIOGRAFIA RADOVA DRAGUTINA GORJANOVIĆA-KRAMBERGERA O FOSILNOM ČOVJEKU
U čast 140. obljetnice rođenja glasovitog otkrivača krapinskog pračovjeka

Book Reviews Besprechungen und Anzeigen

KORNELIJA MINICHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Jedan primjer jadranske poleogeneze

Ein Beispiel der adriatischen Poleogenese

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Medieval archaeology

UDK 904:71 (497.5-3 Dalmacija) "5/6"

Prof. dr. Sc. ŽELJKO RAPANIĆ

Institut za arheologiju

Ul. grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

U članku se raspravlja o jednom netipičnom primjeru poleogeneze na istočnoj obali Jadrana: o nastajanju grada Spalatuma (Splita), nasljednika Salone, i Rausija (Dubrovnik), nasljednika Epidaura. Oba su nastala preseljenjem stanovništva iz prvobitnog sjedišta u novo, nedaleko, a mnogo sigurnije mjesto. Autor se dotiče i rimske kolonije - Narone. Po njezinu ugašuću, naime, svršetkom starog svijeta, nastaje tijekom srednjeg vijeka, također u blizini, nekoliko trgovačkih središta koja nastavljaju jednu od njezinih starih funkcija - onu trgovačkog emporija.

1. Razvitak grada na istočnoj obali Jadrana u ranom srednjem vijeku jedna je od onih tema kojima se hrvatska znanost nije sustavnije bavila. Razlog su tome u prvome redu skromni i malobrojni pisani izvori i standardna arheološka grada koja ne omogućuje potanje osvijetliti procese u razvitku grada, već samo pokazati materijalne tragove uzastopnih faza oko kojih se slagao život. Pisao je o tome u nekoliko navrata T. MARASOVIĆ, obradujući ponajviše ranosrednjovjekovni Split, raspravljajući o restrukuracijama i o dispoziciji gradske jezgre, o stambenome graditeljstvu, o erkvaama itd.¹ Mi smo u nekoliko navrata tu temu uglavnom usput doticali, naznačivši tek pokojnu novu misao ili podertavši kakvu pojedinost.² Doduše, ni o gradu u antičko doba nije napisano mnogo; no o ondobnomu je gradu i njegovoj genezi M. SUIĆ napisao kapitalno djelo.³ O poleogenezi, pak, u idućim stoljećima nema ni sintetske rasprave, a kamoli takve knjige. U "povijestima" više obalnih gradova bilo je, do-

duše, ulomaka o ranim stoljećima, napisanih poglavito s gledišta povijesti, dok se samo usput opisivao i razvitak grada. Iznimka je donekle povijest Zadra.⁴ Dotičući se ove teme, u navedenim smo radovima slijedili upravo Suićeve misli izložene u posljednjem poglavlju njegova Grada gdje je naznačio glavne smjerove proučavanja. U našem radu, objavljenom u Hortusu, raspravljali smo o jednom segmentu poleogeneze, o naslijeđu antike u razvitku srednjovjekovnoga grada, ovdje ćemo, pak, o jednom karakterističnom primjeru koji odstupa od uobičajenoga izravnog nasljeđivanja topičkoga kontinuiteta. Činilo nam se, naime, da ova tema zaslužuje nešto više pozornosti, osobito kad u posljednje vrijeme slavljenički zanos zalazi duboko u prošlost tražeći tamo, što dalje i dublje, korijene i podrijetlo gotovo svakome iole značajnijemu gradu. Zbog toga smo posegnuli za spomenutim a neobjavljenim referatom i, preoblikujući ga i dopunjujući novim spoznajama sabranima tijekom šest godina, priredili je za tisk.

1. T. MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994. Potanje str. 12 i str. 225 (Poglavlje VI.). Prethodno je Marasović napisao slične članke o transformacijama antičke gradske jezgre u srednjovjekovni grad u Gunjačinu zborniku, Zagreb, 1980, str. 99 ("Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u srednjovjekovni grad") i u Actes du XIe Congrès International d'archéologie chrétienne, Roma, 1989, p. 327 ("Ristrutturazione dalla città sulla costa orientale adriatica nell'epoca paleocristiana"). U tim su radovima navedeni uglavnom i svi ostali članci o ovoj temi.

2. U većem broju tih radova ova smo pitanja naznačili i samo usputno dotaknuli. Navodimo ih da ih ne bismo poslije više puta morali spominjati. To su: "Contribution à la poleographie du littoral est de l'Adriatique", *Balkanoslavica*, Beograd, 8/1979, 93. Zatim: "Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u saloničanskom ageru u ranom srednjem vijeku", *VADH*, 74/1980, 189. O baštini antike u razvitku gradova pisali smo i u raspravama "Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku", *Shp*, Ser. III, 15/1985, 7. Taj je tekst prethodno tiskan u Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo, 30/1982, Spoleto, 1983, Vol.,

p. 831. O Dubrovniku smo pisali u: "Marginalia o postanku Dubrovnik", *Izdanja HAD-a*, 12/1988, str. 39. Konačno, srodna pitanja obradivali smo u raspravi: "Il patrimonio dell'antichità nella poleogenesi dell'Adriatico orientale nell'Alto Medioevo", *Hortus artium medievalium*, Zagreb - Motovun, 1/1995, 9. Osim navedenoga temu smo doticali u nizu od osamnaest feljtona pod naslovom "Solinska pripovijest" koji su tiskani u mjesecniku Solinska kronika - Solin, tijekom 1995. i 1996. godine, te u nizu eseja s tomom o gradu općenito i o gradu Splitu koji su objavljeni u "Forumu" dnevnika *Slobodna Dalmacija*, Split, tijekom 1989., 1990. i 1995. Ti su tekstovi bili potaknuti sadržajem referata podnesenoga na Prvom kongresu bizantologa Jugoslavije koji je bio održan u Zadru, u listopadu 1990. godine. Naš referat, kao i ostali referati - koliko nam je poznato - nije bio tiskan zbog rata koji je ubrzo potom uslijedio. Neka razmišljanja tamo iznesena ili napisana, već su drugi upotrijebili a da im izvor nisu navele. Možda je, međutim, i drugi netko mogao do njih stići i vlastitim domišljanjem tijekom proteklog vremena.

3. M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.

4. N. KLEIĆ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976.

2. U primjeru koji ćemo obrazlagati uobičajeni se kontinuitet gradskog naslijeđa ostvaruje na drukčiji, netipičan način: ne uobičajenim, neprekinutim slijedom urbanoga života i urbanih funkcija na jednom te istome mjestu već - preseljenjem stanovništva. Gradovi koji na takav način traju, odnosno nastaju, i o kojima će biti riječ jesu: *Salona - Spalatum* (Solin - Split) i *Epidaura - Rausion* (Cavtat - Dubrovnik). Izložiti ćemo potpunije taj proces o kojemu smo, kako smo prije naznačili, više puta uglavnom usputno pisali.

No zbog čega izdvajamo ova dva grada iz konteksta ostalih na istočnoj obali Jadrana?

Prije svega zbog aksiomske pretpostavke - zaključka da oni ne bi bili nastali da u neposrednoj blizini nije bilo odličnih urbogenih položaja: utvrđeni Dioklecijanov dvorac nedaleko od Salone, odnosno skromno vojničko uporište (kastrum, kaštel) na hridini - Rausij, također nedaleko od kolonije Epidaura. I carevo boravište i vojnički kastrum privukli su stanovnike susjednih gradova koji su bili u nevolji. Nesigurno doba i sluteće opasnosti za koje se odavna znalo, još od doba sv. Jeronima, a koje bilježi i suvremenik pape Grgura VI. kad piše dalmatinskim biskupima, nametnuli su potrebu da se u dva različita postojeća prostorna rješenja useli stanovništvo koje tu može nastaviti živjeti na dotadašnji način djelovanjem civilnih (upravnih) i vjerskih funkcija svojstvenih onodobnome gradu. Zato je opravdano zaključiti da ni iz Salone ni iz Epidaura ne bježi tek prestrašeno stanovništvo, koje u prvom primjeru, po priči kroničara Tome, ostavlja čak - relikvije svojih mučenika,⁵ već da je riječ o promišljenom, organiziranom i postupnom procesu.⁶ Refugij, dodajmo i to, redovito ima obilježje privremenoga, pa u svijesti pobjeglih i tu sklonjenih stoji misao o povratku. No i careva vila i vojnički kastrum pružali su uvjete trajnu ostanku. To nije moglo izbjeći spoznajama ondašnjih voda pa su se oba položaja, nazovimo ih sada i gradovima, napučila i zatim postupno širila.

Nastajanje grada u ranom srednjem vijeku, a na mjestu koje nije u rimsko doba bilo tako strukturirano, nije nepoznata pojava: u susjednoj Italiji tako nastaju, na primjer, Venecija, Comacchio, Gaeta, Amalfi itd., da navedemo nekoliko poznatijih. Ti gradovi prosperiraju zbog novih političkih okolnosti, uvjeta koje potiče gospodarstvo i promet, pa pokoja mala jezgra naraste u drukčijim prilikama do ugledna grada, da bi opet promjenom toga stanja izgubila važnost. U nas je tome na svoj način dragocjen primjer Narona, rimska kolonija u delti Neretve.⁷ Na svršetku antičkoga doba ona nestaje, gasi se poput Salone, da bi se u drugoj polovnici 13. st. (možda i prije!), nešto sjevernije, na Neretvi, uspostavilo novo naselje - trgovište, prijelaz i skela Drijeva (ime ima upravo po nazivu male riječne lade), današnja Gabela (cari-

narnica, mitnica u mletačko-tursko doba). Još kasnije, sjeveroistočno od prastare Narone (danas selo Vid) sagrađen je grad tvrđava - Počitelj, a u blizini utvrđene rimske vile u Mogerjelu formira se raskrsnica i trgovište Čapljina; konačno, istočno od Narone, na rijeci Neretvi, nastaje grad Metković. To je klasičan primjer upornog kontinuiteta srodnih funkcija: trgovina, promet (prijelaz preko rijeke), uprava itd. na nevelikomu području. Danas su u čitavomu tom kraju najvažnije Ploče, grad koji raste upravo kao pomorska postaja - luka, na zemljištu doista neprikladnu za stanovanje i razvitak kakve druge urbane funkcije. Narona je u ovakvu kontekstu poseban primjer koji valja promatrati u suodnosu i mora i rijeke kao prirodnih činitelja te i mora i rijeke povezanih s vrlo dubokim zaleđem kao važnih činitelja u gospodarskom smislu. Nije na odmet spomenuti, na primjer, jednu od važnosti toga smjera u pretpovijesti, jer, piše A. BENAC, "po svemu izgleda da su stanovnici južne Italije...dosta lako prelazili morski put do istočne obale Jadrana (Tremiti, Pianosa, Palagruža, Korčula, Hvar). Na tome su se putu oni rado usmjeravali u dolinu Neretve, a vjerojatno i dolinu Drima, jer su im one služile kao prirodan ulaz na Balkan".⁸ To je aktualno do danas!

3. U središtu našeg razmatranja bit će grad u svojem kontinuiranu trajanju, od postanka (utemeljenja), razvika, uspona, stagnacije, propadanja i - katkad nestajanja - ugasnuća! Grad kao "naseobina" koju, na mjestu pogodnu zbog mnogovrsnih razloga, utemeljuju i tu otpočinju stanovati ljudi (zajednica) povezani istim ili vrlo sličnim interesima. U idućem razdoblju ta se naseobina u prostornom pogledu obično strukturira na poseban način, oblikujući protourbane elemente poput nekakva prostora kojemu smjeraju svi prilazi. To biva središnjim mjestom (kasnije to je forum, pa platea, planctus, placa, trg itd.) čitave još nedovoljno definirane strukture koja se potom opasuje zidinama s vratima i kulama, dobiva ulice i trgove s hramovima - u poznije doba crkvom, koja u odmaklo kršćansko doba gotovo redovito postaje katedrala, pa javnim zgradama, palačama upravitelja grada i biskupa, velikaša, stambenim kućama, zanatskim ili lučkim četvrtima kad je grad na moru, rijeci ili jezeru itd. To su u gradskoj topografiji srednjega vijeka neizostavne konstante. Rastući i oblikujući se u samodostatni organizam, grad izlazi iz prvotne jezgre i širi se na susjedni prostor, a u našim krajevima u 12. i osobito 13. st. oblikuje komunalnu samo-svijest kako u administrativnom - upravnom tako i u vjerskom - crkvenom pogledu. To se, *mutatis mutandis*, znatnim dijelom dogodilo i u primjeru Salone - Spalatum te u primjeru Epidaura - Rausija. Konstantin Porfirogenet za ovaj drugi primjer i donosi pokoji opis toga slijeda (vidi naprijed).⁹

No svaki se grad istodobno strukturira i kao organizam koji može funkcionirati u sebi radi sebe, ali i radi

5 VII. i d. O takvom nemogućem ponašanju ondašnjega stanovništva pisali smo na drugome mjestu - Vidi: Ž. RAPANIĆ, "Sveti Dujam - patron splitski". U: *Sveti Dujam*. Split, 1996, poglavlje IV. Porijeklo grada i gradske crkve.

6 Kroničari imaju svoje vizije, namjere i ciljeve koje obrazlažu. Vidi o tome naše mišljenje u "Il patrimonio...", cit. u bilj. 2, str. 12.

7 O Naroni i njezinu području vidi u: Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka. *Izd. HAD-a*, Sv. 5, Split,

1977. - Također: N. ČAMBI, "Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici". *RadFilFak. u Zadru*, 24(11), 1985, str. 33. To su samo dva navoda, a u njima su spomenuti još mnogi članci povezani uz ovo pitanje.

8 A. BENAC, "Širenje neolitskih i eneolitskih kultura dolinom Neretve", *Izd. HAD-a*, cit. u bilj. 6, str. 19.

9 CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, cap. 29.

okolnog područja na koje djeluje i zračenjem i privlačenjem upravo zbog svojih raznovrsnih mjesnih vrijednosti. Stoga je i danas vrlo prihvatljivo staro mišljenje G. MENGOZZIA (o talijanskome) gradu srednjega vijeka, izloženo još 1914. Godine.¹⁰ On, naime, smatra da su za kontinuitet "urbanoga" presudne upravo juridičke (pravne) zasluge, stoga je grad u pravnome smislu definiran organizacijom. R. S. LOPEZ, pak, kaže kako u proučavanju grada postoje raznovrsni pristupi: pravnik, urbanista, povjesničar, povjesničar arhitekture, ekonomista, filozofa itd.¹¹ U našim istočnojadranskim primjerima, kad su pisani izvori o gradovima srednjega vijeka svedeni ponajviše na statute općina (komuna) iz svršetka 13., 14. i idućih stoljeća te na sasvim skromnu ostalu pisanu građu iz ranijih razdoblja, a oni arheološki na uobičajene nalaze urbanoga tkiva nasjelog redovito na rimske strukture, valja se nužno poslužiti reinterpetacijom nekoliko znanih izvora, a još više domišljanjem, kako bismo se primakli kakvu novijemu zaključku ili ga barem naslutili.

4. Svi gradovi na istočnoj obali Jadrana, na kopnu i na otocima, nastali su na jezgrama predrimskoga, peregrinskog (starosjedilačkog) podrijetla kao uobičajeno skromna protopovijesna naselja. Poslije toga znatan ih je broj ostvario municipalni status, pokoji je od njih postao i kolonija, a u srednjem vijeku mnogi su prerasli u općine - komune.¹² Više ih je postalo i biskupijom. Tijekom slijeda toga višestoljetnoga događanja konfiguriraju se te prvotne jezgre u definirani urbani prostor, često po principima rimske gradogradnje. Navodimo ovo zato što će i za naš primjer upravo ove pojedinosti (utvrđene uz ostalo i arheološkim istraživanjima) biti važne za kontinuitet gradova o kojima raspravljamo.

Grad ranog srednjega vijeka na istočnoj obali Jadrana - a tako je posvuda u tadašnjemu svijetu - postoji i živi u reduciranom gospodarskome djelovanju i, dakako, upravo zbog toga, u reduciranom prostornom okružju. Zato se smanjuju i gradske vlasti, magistrati imaju manju ulogu, a veću osobe koje su ugledne po statusu, na primjer, *possessores*, ili po funkciji, *defensores*. Oni organiziraju i obranu, mjesnu vojsku (*militiae*) koju novače i plaćaju. O tome na više mjesta piše već Kasiodor, a podataka o degradaciji gradskog prostora ima i u *Codex Theodosia-*

nus.¹³ Stišane su gotovo sve gradske funkcije, od administrativnih i vjerskih do obrtničkih, prometnih, proizvodnih i ostalih gospodarskih. Poznati su primjeri kad popisi biskupa u svim našim ali i mnogim talijanskim gradovima pokazuju prijekide (vakancije) upravo u godinama poslije langobardskog osvajanja.¹⁴ Drastično je k tome smanjen i broj stanovnika, a urbano se tkivo rustificira. Gradovi su se brinuli sami o sebi, organizirali su upravu, obranu, utvrđivali zidine, stražarili, uspostavljali mjesnu vojsku pod mjesnim zapovjednicima (npr. *tribuni* i sl.), priskrbli hranu, vodu. Zatvarali su se u male autonomije koje su bile sposobne preživjeti. Stoga su i na jadranskomu obalnom području neki trajali, neki propadali, treći čak prosperirali. U zaleđu su propali gotovo svi, jer tamo nije bila sačuvana ni tradicija ni stanovništvo koje bi je prenijelo, pa prema tome ni onaj glavni razlog i poticaj gradu.

Te su činjenice i omogućile, a smije se reći i uvjetovale, upravo ovaj tip (način) razvitka grada kakav pratimo u našem primjeru *Salone - Šplita i Epidaura - Rausija*. Malobrojno stanovništvo moglo je napustiti svoj grad i preseliti se na povoljnije i sigurnije mjesto. Mnoštvo bi se, naprotiv, održalo, odnosno ne bi imalo kamo pobjeći, o čemu ima mnogo primjera. Salonitance koji napuštaju svoj grad vodi po priči kroničara Tome¹⁵ - jedna osoba, Veliki Sever (*Magnus Severus*), dakle mjesni uglednik, a Rausijce pak, po priči k. Porfirogeneta,¹⁶ kojoj ipak ne bi trebalo baš u svemu vjerovati, čak nekoliko uglednih Salonitanca: Grgur, Arsafij, Viktorin, Vitalij, Valentin arhidakon i Valentin otac protospatara Stjepana! U srži tih vijesti vrijedan je podatak da nevelik broj stanovnika na organiziran način, pod vodstvom uglednih i vještih osoba, napušta svoj zavičaj. To su bili oni defensores, iz redova posjednika, magnata, uglednika (*possessores, magnates, potentiores* itd.) koji se vrlo često spominju u suvremenim izvorima. Valja, međutim, dodati da izvori za naše krajeve ne nude mnogo takvih osoba: znamo, doduše u drugom kontekstu, za Pieriusa iz Odoakrova doba, Julija Nepota, za Marcelina, potom za Severa, pa i za spomenute Salonitance koji su pošli u - Rausij! Možda ima još pokoji spomenut, na primjer, na nadgrobnim natpisima, koje, međutim, ovom zgodom nismo istraživali.

10 G. MENGOZZI, *La città italiana nell' Alto Medio Evo*, Firenze, 1912 (1914).

11 R. S. LOPEZ, "La città. Epilogo". VI. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' Alto Medioevo*, Spoleto, 6/1959, str. 738.

12 Držimo da nema nikakva razloga navoditi povijesnu i arheološku literaturu koja bi o tome svjedočila. Ona je, prije svega, tako reći nepregledna, a kad je riječ o predrimskome i rimskome dobu, obilno je donesena u Suičevu djelu, potom i u mnogim pregledima općeg značenja, u povijestima gradova (na primjer Zadra ili Dubrovnika), zatim u djelima (knjigama) koje obrađuju teritorijalne cjeline, poput one I. BABIĆA, *Prostor između Trogira i Šplita*, Split 1984. gdje je popis radova vrlo iscrpan. Ima je i u sintetskim raspravama o raznim temama iz najranije povijesti i povijesti staroga vijeka, počevši od Buličevića. Spomenimo jednu noviju, onu M. ZANINOVIĆA o postajama na plovnome putu uz istočnu obalu Jadrana objavljenu u *Vjesnu Dubni*, 86/1993, str. 125. posvećenu, doduše, drugoj temi, a ne gradu, no svejedno vrlo instruktivnu. Napokon, u svim su tim djelima navedeni mnogi autori koji su posredno i o naseljima, gradu ili selu nešto raspravljali.

13 Cassiodorus, *Variarum*. U: *MGH*, AA, XII, odlomak II, 17: 311, 49; IV, 8. 45; V, 9. VII, 11, 12, 14, 26 itd. Pomnim listanjem naći će se još primjera.

14 G. FASOLI, "Che cosa sappiamo delle città italiane nell' Alto Medio Evo?" *Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Bd. 47, Hft. 3, Wiesbaden, 1960.

15 Toma, arhidakon, *Hist. Salonit.*, loco cit.

16 Konst. Porfirogen., loco cit. - Vidi o ovome: I. GOLDSTEIN, *Bizanti na Jadrani*. Zagreb, 1992, str. 37. - R. KARIČIĆ, "Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo", *ShP*, Ser. III, 18/1988, str. 5. Isto i u: *Počeci hrvatskih početaka*, Split, 1993, str. 131. - Tominoj se priči može više vjerovati jer je careva vila blizu Salone, logično se onamo preseliti, k tome, jedan je voda nedvojbeno bio pa ma kakva mu funkcija i titula bile. Sasvim je nelogično da mali kastrum Rausij, od Salone daleko koji dan plovidbe, bude mjesto gdje bi se sklanjali - Salonitanci. Mogao je, dakako, biti na čelu Rausijaca kakav vojni zapovjednik, jedan od spomenutih što ih nabroja Porfirogenet, koji je kao mogao u takvoj funkciji doći i iz Salone, no to su već domišljanja koja ne bismo nastavljali jer ona često mogu usmjeriti u neželjenu smjeru!

Gradovi su, dakle, potkraj staroga svijeta smanjeni i maloljudni su se brinuli o sebi, nije im bilo pomoći niotkuda, pa Porfirogenet točno piše da su u njegovo doba i oni na obali i oni na otocima i živjeli od - mora. Preseljeni Salonitanci, stanujući u carevoj vili, nisu čak ni zemlje imali dovoljno. Neki su se borili za svoj kolonijski ager, koji poslije, u smirenim prilikama razvijena srednjega vijeka, prerasta u astoreju ili gradski kotar. Tako je u primjeru Salone - Spalatum zabilježena intervencija careva iz Konstantinopolisa koji "nalažu" doseljenicima (Hrvatima?) da dopuste Salonitancima (Splićanima) obradivati dio bivšega kolonijskoga agera.¹⁷ Odatle i sva kasnija nastojanja splitske crkve da povrati svoje posjede u neposrednoj blizini grada, ali i one mnogo dalje od svoga sjedišta¹⁸. Veze obale (obalnih gradova) s podaljim zaleđem, a osobito s dubinom balkanskoga kopna, vrlo važne u rimsko doba, sasvim su prekinute. Salona je reducirana na svoj ager, a nominalna funkcija metropole prestala je kad je izgubila nekadašnji prostrani teritorij. Epidaur je propao, uz opće razloge, i zato što se njegovo relativno vrlo skromno agrarno značenje sasvim ugasilo te je preseljenje jednog dijela pučanstva u nedaleki kastrum bilo vrlo logično. Tamošnja biskupija počivala je na ugledu nekadašnjega grada-kolonije pa je ta crkvena tradicija, sasvim razumljivo, sa stanovnicima prenesena u novo prebivalište.¹⁹ Postoji, međutim, još jedna važna okolnost koja utječe na urbogenost nekih položaja!

5. Carevi su stratezi već u 6. st. dobro znali važnost kopnenih magistrala koje su preko balkanskih krajeva spajale Istok sa Zapadom. Panonska komunikacija bila je prekinuta, pa je ostalo samo more kojim se stizalo do zapadnih krajeva. No isto su tako vrlo rano ocijenili i važnost pomorskoga puta uz istočnu obalu Jadrana koji je morao nadomjestiti tadašnje manjkavosti kopnenih cesta. S obzirom na opasnosti koje su postojale i na mo-

ru, sagrađen je u vrlo kratkome roku tzv. pomorski limes o kojemu je, koliko nam je poznato, prvi pisao M. Suić u spomenutom djelu.²⁰ Kad su u 7. st. Arapi razdvojili dotad jedinstveno Sredozemlje na dva dijela, Jadran je - duboki sredozemni zaljev - bio i te kako važan put do Istre, Ravenne, ušća rijeke Pada i, dakako, za trgovačke veze sa središnjom Europom putem alpskih prijevoja. Sustav utvrđenja (*castra*) i izvidnica sagrađenih uz istočnu obalu čuvao je, štiti i olakšavao plovidbu slično kao što su i utvrđenja i promatračnice u kopnenome dijelu čuvale ceste, putne prijelaze preko rijeka, valjda skele i mostove.²¹ No o konkretnim carskim investicijama toga doba u Dardaniji, Makedoniji, Meziji, objema Dakijama, Prevalitani znamo mnogo više iz Prokopijeva *De edificiiis* IV, 1., a malo iz tvornih (arheoloških) nalaza na tomu prostranom području. Popis toponima, najvećim brojem neidentificiran, koje zapisuje Prokopij, upućuje na to da bi mogla biti riječ o vojničkim postajama što su građene ili obnovljane u doba opasnosti od prodora barbara (Avara?) za konkretne obrambene namjene.²²

Salona je, idemo k bitnome u našoj temi, bila ugrožena kad su propale straže na Cetini i potom osvojen Klis.²³ To je prodiranje Avara (?) potrajalo neko vrijeme (teško je dokučiti koliko), no bilo je sasvim dostatno da stanovnici koji su to mogli napuste svoj grad i presele se u carevu vilu, odnosno pobjegnu dalje, na otoke, u druge sigurnije krajeve ili preplave na susjednu obalu. Iz toga je nastala i renesansna priča o Salonitancima koji su osnovali naselje na Braču, pa Porfirogenetova o drugima koji su utemeljili Rausij, odnosno arcidakona Tome o trećima koji čak - osnivaju Zadar.²⁴ U svome su kraju ostali - nisu ga napustili kao često ni drugdje u sličnim prilikama i u druga doba - oni koji nisu imali kamo otići: zemljoradnici, seljaci bez obzira na njihov tadašnji status. Seljaci i koloni salonitanskoga i epidaurskoga polja, ako su bje-

17 Naše tumačenje doseljenja, naseljavanja Hrvata i odnose na ovo-
me području obrazlagali smo na drugim mjestima (na primjer u
radu o "Kontinuitetu naseljenosti u salonitanskome ageru u ra-
nom srednjem vijeku". Vjesnik Dal., cit. u bilj. 1, zatim u knjizi
Predromaničko doba u Dalmaciji. Split 1987, osobito str. 57 i d.).

18 Literatura o tome pitanju vrlo je opširna. Sažeto vidi u I. GOLD-
STEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb, 1995. - Naše mišljenje
kratko izloženo u "Solinska epizoda europske povijesti", *VHAD*,
85/1992, 91.

19 Rasprava o biskupskim sjedištima koja gube svoj ugled svršetkom
antike i teže obnovi u ranom srednjem vijeku, kad se opće prilike
na specifičan način konsolidiraju po doseljenju Hrvata i uspostavi bi-
zantske teme, moraju biti sadržaj drugoga rada. Ovdje tek ističemo
važnost koju ona ima, a ogleda se, uz ostalo, iu tekstovima (zaključ-
cima) salonitanskih sabora s početka 6. st. i splitskih s početka III
st., bez obzira na to kada su i kako su i jedni i drugi napisani i koliko
su vjerodostojni. Oba izvora zaslužuju temeljit kritički osvrt kako se
na njima ne bi gradile teze što počivaju na neproverjenim temeljima.

20 M. SUIĆ, *Antički grad*. Dio VI. 235 i d. - O tome je sažeto i doku-
mentirano posljednji pisao, koliko nam je poznato, Ž. TOMČIĆ,
*Le Traccia della Riconquista Giustiniana sulla Costa dell'
Adriatico orientale*, 13.CIAI, Split-Poreč 1994, (u tisku).

21 KONST. PORFIROGEN., *De adm. imp.*, cap.29, 32 spominje razne
gradove. U kopnenome dijelu Dalmacije po Teofilaktu Simokati
(*Vizantički izvori za historiju naroda Jugoslavije*, Beograd, 1955,
tom I., str. 121), kagan je prodirući prema Saloni (?) oko 597.
godine porušio grad Bonkis i potom još četrdeset tvrđava.

Pojmове 'grad' i 'tvrđava' valja, dakako, uzeti u prilagodenu
značenju, dok bi se pravi smisao mogao ustanoviti temeljitim ispi-
tivanjem upotrebe tih naziva u onodobnih pisaca na grčkome i
latinskome jeziku. Dakako, i arheološkim istraživanjem, kad bi
bilo moguće! Nema, vjerujemo, dvojbe da je riječ ponajviše o
vojničkim postajama. Priča o osvajanju Salone, a prethodno i
Klisa, koju donosi Porfirogenet jasno svjedoči o jednom prijelazu
preko rijeke. Uvjereni smo da je to Cetina kod Trilja (Tilurium) a
podno Garduna, gdje se stražarilo i čuvalo pristup Saloni, što je
obrazložio N. JAKŠIĆ u poznatoj raspravi "Constantinus Porphy-
rogenitus as the source for destruction of Salona", *VHAD*,
77/1984, 315. Rasprava je poslije prevedena na hrvatski jezik i,
neznatno dopunjena, tiskana u: *Antička Salona*. Uredio N. CAM-
BI, Split, 1991, 427. Jakšićevo je mišljenje u znanosti danas u
cijelosti prihvaćeno.

22 Viz. izvori ..., vol. I., str. 52. Tu je, uz ostalo, nabrojeno gotovo 250
toponima, točnije imena poznatih ili neubiciranih mjesta.

23 Vidi o tome, o Cetini i Solinu, podrobnije u: A. MI OŠEVIĆ, *Stari
Cetina u starohrvatsko doba*. Kulturno - povijesni vodič, 7. Split,
1996, str. 7. i d.

24 A. CIUCARELLI, *Osservazioni sull' isola di Brazza*. Venezia, 1802.
Tu kroničar donosi tekst jednog natpisa (izgubljen) u kojemu, uza
svu očitu renesansnu erudiciju, ima podataka koji vrijede podrob-
ne analize u kontekstu upravo ovoga razdoblja u kojemu ovdje
raspravljamo i analiza tekstova raznih pisaca prošlih vremena. -
Konstantin Porfirogenit., *De adm. imp.*, loco cit. - Toma arhi-
dakon, *Hist. Salonit.*, loco cit.

žali, potražili su, kako izgleda, zaklone u susjednim brdima. Oni su ili preživjeli ili izginuli. Tako je bilo i u sjevernoj Italiji prilikom doseljavanja Langobarda, u Franciji i sjevernoj Africi prilikom doseljavanja germanskih naroda.

Valja dodati da su i kastrova, i naselja, i mnoge crkve iz Justinijanova doba kad se ratovalo i s Istočnim Gotima pa i u doba koje mu je neposredno slijedilo, podignute državnom inicijativom i bile državna, carska investicija. Domaća je bila radna snaga, dok su projekti, oprema crkava i ostalih građevina bili više puta djelo vrsnih radionica, veoma često istočnjačkih, maloazijskih.²⁵ To je važno naglasiti kako bi se bolje oslikali značenje i važnost ovih krajeva za carsku politiku, a time i za pojedine gradove na istočnoj obali Jadrana.

6. Vratimo se *Saloni - Spalatumu i Epidauru - Rausiju!* Na razvitak ovih dvaju jadranskih gradova utjecala su zbivanja koja nisu česta i uobičajena u poleogenezi ra-noga srednjega vijeka. Oba su grada nastala na položaju gdje nije bilo grada ni urbane tradicije, no imali su ti položaji uvjeta da tu može nastati na izgled novi grad. Pri tome su žitelji bili glavni čimbenici svih promjena odnosno nositelji svakog kontinuiteta. No ime svoga staroga grada stanovništvo nije prenijelo, nego je novome gradu život nametnuo i novo ime.

Struktura stanovništva Salone i Epidaura koje je prešlo u nova sjedišta nedovoljno nam je poznata. Malo znamo, doduše, i o sastavu stanovništva ostalih gradova uz našu obalu. Arheološki tragovi svjedoče skromno, a ranih pisanih izvora zapravo i nema! Smije se pretpostaviti da je u načelu bila poput one u drugim gradovima toga doba, dakle diferencirana na sloj upravljača, imućnijih građana i klera te malobrojnih obrtnika i poslužitelja. To su oni koji su u razmatranim primjerima mogli napustiti svoja prebivališta i omogućiti sebi boravak na nekom drugom mjestu.

Na posredan način o tome piše i Toma. Salonitanci su se, pripovijeda on, ušavši u carevu palaču, najprije dogovorili da: "... *ditiores sibi domos propriis sumptibus edificarent; ceteri vero quibus es non erat sufficiens pro domibus construendis, haberent turres circumpositas pro habitaculis suis, reliquas vulgus habitaret in fomicibus et in criptis.* (...bogatiji sebi sagrade kuće na vlastiti trošak; oni pak koji nemahu dovoljno novca za gradnju kuća, da imaju za svoja boravišta uokolo postavljene kule; ostali narod da stanuje pod svodovima i u kriptama). Upućuje taj ulomak i na različito imovno stanje, socijalnu strukturu i na brojnost izbjeglih: bilo ih je bogatih i siromašnih, a bio ih je i priličan broj jer su, tobože, morali stanovati čak u tzv. podrumima - prizemnim prostorima. Jasno je

tko su ovdje *ditiores*. Novca, pak, dovoljno nisu mogli imati, na primjer, tadašnji obrtnici, uvijek i svuda ipak potrebni, pa su dobili "kule" za stanovanje. Posluga, služinčad, *vulgus* - stanovali su u podrumima - kriptama. Tako sudimo jednostavnom logikom prakse.

No samo nekoliko redaka dalje, Toma piše nešto sasvim drukčije: *Et sic illa populosa civitas Salona...ad tantam exitit devoluta miseriam ut de illa magna sui populi frequentia non tot remanserat qui possent illius parvi oppidi ambitum civibus replere; sed in ea parte que supra mare respicit, se componentes, reliquam partem urbicule vacuam dimiserunt.* (I tako je onaj mnogoljudi grad Solin...u toliku nevolju bio pač da od mnoštva njegova naroda nije ih ostalo ni toliko koji bi mogli popuniti površinu onog maloga mjesta (careve palače, o.p.) nego, smjestivši se u onome dijelu što je prema moru, ostave praznim ostali dio gradića). Kolike li kontradikcije što proizlazi i raznih pišćevih namjera!²⁶

7. Očito je da su se preselili oni kojima je to status dopuštao - civilne i crkvene vlasti i oni koji su im trebali. "Društvene strukture", rečeno današnjom terminologijom, premještaju se u doba slučajne opasnosti u sigurno zdanje, čvrsto i teško osvojivo i u vojničku tvrđavu, premda se ni za jednoga ne smije reći da je bio neosvojiv. Da je bilo želje u došljaka - osvajača da ih se zauzme, svaka bi obrana posustala. Tome ima mnogo primjera u povijesti, a za ovo je doba karakterističan slučaj Sirmija, velike raskrsnice putova, koju su, uza svu čvrstu obranu carskih generala, Avari ipak 582. godine konačno zauzeli.

Vjerujemo, međutim, da su se vojničke i civilne, upravne strukture mogle useliti u Palaču i prije službena dopuštenja, po naravi svakodnevna, praktična života i upravo tako zatražiti i carsku privolu da se tamo usele i građani - Salonitanci. Crkva takvu povlasticu nije trebala! Crkava je (građevina) u Palači - dakako, pod ingerencijom salonitanskoga biskupa odnosno nadbiskupa - bilo i prije doseljavanja izbjeglica iz Salone. Bio je to važan temelj gradu koji su čuvali, uz ostalo, posvećeni stražarski hodnici nad trima kopnenim vratima s crkvama: *Sv. Martina, Sv. Teodora, Sv. Apolinara* i nad južnim morskim s crkvom *Sv. Anastazije*. Svjedoči o crkvama i poveći broj ulomaka istodobne skulpture koja je nedvojbeno pripadala starokršćanskim crkvama unutar carevih zidina (pilastri, kapiteli, tranzene, pluteji i sl.). Nabrojene crkve mogu se datirati u drugu polovicu 6. st. upravo zbog karakterističnih imena njihovih naslovnika, dok skulptura to pokazuje svojim izgledom, motivima, obradom. U palači se pregrađivalo i gradilo, u to ne treba nimalo sumnjati: izvorni su carski prostori bili sasvim nepriklad-

25 Vrlo je lijep primjer takve djelatnosti poznati natpis iz Prijepolja:

*Omnia quae cernis magno constructa labore;
moenia, templi, domus, fontes, stabula, atria, thermes
auxilio Christi (Christi!) paucis constructa in annis
antistes Stephanus sub principe Iustiniano.*

(Ovdje ga donosimo po M. MIRKOVIĆ, "Antistes Stephanus i građevinska djelatnost Justinijanova vremena u Polimlju", *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd, 18/1978, str. 1. Takvim državnim investicijama ili darovima onodobnih imućnika sma-

tramo dubrovačku katedralu, odnosno karakteristične, a netipične crkve u Gatima kod Omiša (Vidi: J. JELIĆ-RADONIĆ et al., *Gata. Crkva Justinijanova doba*, Split, 1994.) i u Solinu - Gradina (Vidi: A. PITEŠA i J. MARASOVIĆ, *Starohrvatski Solin*, Split, 1992, str. 131-143), ali i mnoge druge standardnih oblika uzduž obale i na otocima. Veliki sklop u Izbijnju mogao je biti i utvrđeni posjed, villa, no natpis dovoljno svjedoči o njegovu ukupnom izgledu.

26 Ovaj ulomak Tomina teksta zanimljiv je s više strana. Mi smo ga upotrijebili već u dvije prilike. Vidi naš rad u *Hortus*, cit. u bilj. 1, str. 10.

ni građanima koji su ovamo došli stanovati, a bili su neprikladni već i onima koji su tu stanovali nakon careve smrti tijekom 4. i 5. st. Pokoje preinake iz tih se doba pomnom analizom, motrenjem ili domišljanjem mogu prepoznati ili naslutiti.

Da je neka vlast u Palači postojala, dokaz je - kad čitamo Tomu, a ovdje bi mu zaista trebalo vjerovati - činjenica da se uspostavlja veza s Konstantinopolisom i on tamo šalje poslanstvo Salonitanaca (Splićana) kojemu je zadaća bila da ishodi zaštitu metropole. Toma, dakako, nije naveo kada je to bilo, što on radi s mnogim ključnim događajima kad mu ne podržavaju stvorenu shemu priče. On kaže ovo: *...legationem miserunt ad imperatores constantinopolitanos et petentes ut liceret eis in Spalato habitare (...uputili su poslanstvo konstantinopolskim carevima zamolivši da im se dopusti stanovati u Splitu)*. Osim toga, piše Toma, poslanici su donijeli "vodama Gota i Slavena" sveti reskript gospodara careva (*legati redierunt portantes sacrum rescriptum dominorum principum*) kojim se nalaže doseljenicima da omogućće Salonitancima stanovati u gradu Splitu i po starome pravu uživati teritorij svoga grada Salone (*in Spalato habitare et territorium sue civitatis Salone iure pristino possedere*). Salonitanci su se, dakle, bili potužili središnjoj vlasti pa su im carevi (tada su istodobno vladala dvojica) i pomogli. Po analizama J. FERLUGA, to je moglo biti između 638. i 641. godine, odnosno između 654. i 681. godine, kad je uz "glavnoga" cara vladao i jedan sucar.²⁷ Tada je po svoj prilici uspostavljena i granica između splitskog teritorija i onoga koji je bio pod vlašću doseljenika.²⁸

Ti stanovnici sa svojim društvenim sastavom, smjelo bi se reći *cives* - građani, odnosno kasnijom terminologijom *populus, ordines, clerus* i sl., prenositelji su kontinuiteta jer su došavši u novo boravište organizirali život na prijašnji način. Uostalom, i Sever Veliki iznio je svoj prijedlog rješenja u onoj teškoj situaciji nekakvu zboru građana koji su ga razmatrali i prihvatili. Toma piše: *Et tandem placuit hoc consilium nobilibus et popularibus universis et tale pactum inter se statuerunt...* (Napokon se svidio taj savjet svim plemićima i pučanima pa međusob-

no uglave dogovor...). I nešto naprijed: *Tunc cives inter se consilio habito* - kad su se, dakle, građani među sobom posavjetovali... krenuli su obaviti dogovoreno. To je, doduše, slika koju Toma opisuje prema običajima svoga doba i već uredene splitske komune. U načelu, međutim, ni ta se organizacija nije bila mnogo udaljila od onih svojih početnih oblika formuliranih u prethodnim stoljećima, na izmaku staroga svijeta.

8. Dubrovnik, pak, ima ponešto drukčiji slijed postanka. Prenosi nam ga Porfirogenet: *Podigli su ga najprije malena, poslije su ga proširili, a onda sagradili zidine do današnjega (njihova) protezanja kako bi se potpuno razvijao, a stanovništvo povećavalo*. Rausijci (jesu li to bili samo izbjegli Epidaurijci?), za razliku od Salonitanaca, moraju nešto više graditi. Ako pretpostavimo da su se sklonili u kastrum, a o tome smo svoje mišljenje izrekli,²⁹ onda su sasvim sigurno taj mali sustav utvrđenja proširili. To opisuje i Porfirogenet. Zatim su, kako i priliči, to sagrađeno opasali i osigurali zidinama da bi se grad mogao razvijati i stanovništvo povećavati. S obzirom na to da je jezgra bila na vrhu litice, podgrada su nastajala na istočnoj i sjevernoj padini i širila se do krajnjih mogućih granica. S juga je bilo more, s istoka također, na sjeveru močvara, a na zapadu stijena. To je prostor grada koji se u idućim stoljećima proširio i na južnu padinu susjednoga brda Srda. Potom su Rausijci, nemajući vlastitih mučenika, proglasili sv. Vlaha za svoga zaštitnika i gradskoga patrona. To se dogodilo u doba poslije Porfirogenetova opisa grada pa do svršetka 12. st., kada valjani izvor spominje gradskoga patrona - sv. Vlaha.³⁰ U tome razdoblju konfigurirala se gradska općina izbjegavajući ili prihvaćajući vrhovništvo Mletaka, odnosno Bizanta. Dakako da je upravo zbog tih posebnih urbanogenih uvjeta i slika Rausija (grada) bila bitno različita od one Splita, ali i svih drugih gradova koji su izrastali na rimskim osnovama: Zadra, Raba, Krka, Osora, Pule, Poreča itd.³¹

Vrijedno je naglasiti da su i ovi izvori koje smo upravo pretresali, a i mnogi drugi i naši i europski, naglašenog općega i moralizatorskoga biljega, koncipirani da bi djelovali poučno, da bi usmjerili suvremenike. Tako su se i upravo s tom namjerom i pisali, pa ih zato valja danas

27 J. FERLUGA, *Amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia, 1976, 119. i d. S obzirom na to da Toma kroničar piše o *imperatores et principes*, a da je još E. Šišić (*Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, 282, bilj. 35) točno zaključio da je riječ o sucarevima, Ferluga drži da je to moglo biti između srpnja 638. godine, kad je Heraklije proglasio Herakleona suvlastnikom, i veljače 641. godine, kad je prvi umro, odnosno svibnja iste godine kad je umro Konstantin III., a Herakleon dalje vladao sam. Sljedeći je moguć termin, po Ferlugi, između 654. i 681. godine, kad je Bizantom vladalo nekoliko sucareva. Od 681. do 705. godine nije bilo sucareva. Ostala Ferlugina izvodenja na tragu su standardnih tumačenja "propasti" Salone.

28 Vidi L. KAVIĆ, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. Uredio: Ž. RABANIĆ, Split, 1993, 283, 293, 456. O ovome smo pisali u spomenutom feljtonu u Forumu splitskog dnevnika (vidi bilj. 1) i u knjizi o Svetome Dujmu.

29 Ž. RABANIĆ, "Marginalia o postanku Dubrovnika", *Izdanja HAD*, Sv.12, Zagreb 1988, str.39.

30 Vidi o tome u svežoj, preglednoj i vrlo informativnoj raspravi I.

PRELINDERA, "Dubrovačko posvajanje svetoga Vlaha, Dubrovnik. 5/1994, str. 9 i d. (Čitav je svezak časopisa posvećen sv. Vlahu.) Zašto se i u ovoj prilici posegnulo za orijentalnim - konkretno kapadocijskim - svecem, pitanje je koje vrijedi raspraviti drugom prilikom, a u kontekstu ostalih istočnojadranskih gradskih zaštitnika.

31 U časopisu citiranom u prethodnoj bilj. str. 43-78, Ž. PEKOVIĆ objavio je opsežan članak "Nastanak i razvoj crkve Sv. Vlaha u Dubrovniku", popraćen arhitektonskim snimkama (vlastitim i preuzetim od drugih autora), svojim izvrsnim rektifikacijama poznatoga starog crteža Dubrovnika i svojim tumačenjima nekih važnih pitanja najranije dubrovačke crkvene povijesti. Neke Pekovićeve zamisli djeluju prihvatljivo i zaslužuju opširaniji komentar kojemu ovdje nije mjesto. Očito je, ipak, da on problemu pristupa više kao inventivan arhitekt i crtač, a manje vješt povjesničar. Odatle i nepotrebne pogreške poput netočnih čitanja legendi na starom crtežu (str. 44, 52), vjerovanje svakome podatku iz kronika, nespretnoj terminologiji (str. 46 i dr.) itd. Članak očigledno pokazuje gdje arhitekt vlada predmetom, a gdje se snalazi. No tekst je koristan čitatelju s dobrim predznanjem.

tako i čitati. Stoga i podatke koje odatle erpimo, a pogotovo priču, valja tumačiti ponajviše u takvu svjetlu.³² Arheološki nalazi mnogo su pouzdaniji: oni vrlo često nešto dokazuju, a ne pružaju samo slutnju.

Urbana se topografija u razmatranim primjerima improvizirala: Splitu je Peristil bio prvi gradski trg, carev mauzolej katedrala pa se oko njih formirala prva jezgra.³³ Carev je stan - južni dio Palače - poslužio uglednicima (Severu) i potom nadbiskupu kojemu je ovaj prepustio dio prostora. Orijeantacija je u rimskom graditeljstvu, slijedom grčkoga, bila vrlo važna komponenta u početnoj impostaciji i zgrade i hrama pa i grada - bila je, osim duhovne i vjerske, idejne naravi, nadasve praktična. Po njoj su se, po orijentaciji, određivali pogodni i manje pogodni dijelovi organiziranog i projektiranog prostora, položaja, četvrti u gradu itd. Stoga je i po tome sasvim sigurno da je Dioklecijanu pripao jugoistočni dio dvorca, uz more, na jugoistoku, najpogodniji i po mikrotopografskoj lokaciji i po refleksi vjerskih shvaćanja. Upravo ova- mo, mnogo godina poslije (a to smatramo vrlo indikativnim!) uselio se salonitanski prvak Sever. To u ovoj prilici nije samo puka slučajnost. Taj je dio Palače očito bio na posebnoj cijeni.

Rausij, naprotiv, koliko znamo - činio je sklop katedrale u podnožju brijega i niz vrlo važnih sakralnih točaka na sjeveroistočnoj padini. U tome se smjeru grad širio tijekom čitava srednjega vijeka, kako je vrlo zorno prikazao na svojim rekonstrukcijama Ž. PEKOVIĆ.³⁴ O njegovoj starokršćanskoj baštini u graditeljstvu svjedoči, kao i u Splitu, i nevelik broj ukrasnih ulomaka koji se stilski mogu točno odrediti i datirati.³⁵ Zanimljivo je, napokon, da se oba grada za kratko vrijeme počinju razvijati na isti način kao i ostali uz obalu ili na otocima koji su rasli na rimskoj podlozi.

Ni Spalatum ni Rausij nisu tzv. utemeljeni (osnovani i projektirani) gradovi - Gründungsstädte ili villes fondées - da bi tim projektom sve dobili, niti su, pak, nastajali iz kakva skromnog naselja da bi urbanu konfiguraciju i u svijesti stanovništva i u osvajanju prostora morali stvarati u dugom slijedu stoljeća. Svoj početak duguju posebnim okolnostima pa im je i poleogeneza formalno drukčija: bliska međusobno, a različita od ostalih sličnih im gradova koji nasljeđuju i prostor (topički kontinuitet) i duhovne vrijednosti. To znači da su stanovnici i jednoga i drugoga donijeli duhovno biće bivšega grada, ono zajedništvo koje ih je upućivalo na suživot i koje je organizaciju tog života preselilo na drugo mjesto. To se preseljavanje odvijalo postupno i sustavno, a ne dramatično, kako opisuje Toma u primjeru Salone, odnosno kako se pretpostavlja u primjeru Rausija. U to nas uvjerava i otkriće velike bazilike u podnožju Rausija. Ona je po našem mišljenju nastala prije doseljenja "izbjeglica", jer oni nisu nikako mogli pokrenuti i ostvariti takav graditeljski posao i sagraditi velebno zdanje. Takvo što, koliko znamo, nigdje se nije dogodilo. Za nas je stoga i to valjan razlog da bi se zamaćak dubrovačke katedrale postavio u "Justinijanovo doba". Ili, pak, u neko drugo - mirno, plodno, bogato doba. To drugo, međutim, zasad ne vidimo!

Zusammenfassung

EIN BEISPIEL DER ADRIATISCHEN POLEOGENESE

In einem der früheren Artikel wurde ein ähnliches Thema (Anm. 2 "Il patrimonio...") behandelt und die Schlussfolgerung war, dass die Erforschung der Stadt an der östlichen Adriaküste zur Zeit des frühen Mittelalters eines der Themen ist, die von der kroatischen Wissenschaft nicht viel berücksichtigt wurde. Darüber geschrieben hat T. MARASOVIĆ (Anm. 1) und der Verfasser dieses Beitrags hat das Thema mehrmals angeschnitten (Anm. 2). Wertvolle Ansatzpunkte für alle zukünftigen Forschungen hat M. SUIĆ (Anm. 3) in den letzten Kapiteln seiner Synthese über die antike Stadt an der Adria aufgewiesen.

Die Städte an der Ostküste der Adria unterscheiden sich in ihrer Entwicklung kaum von den verwandten zeitgleichen Städten in anderen Teilen Europas im frühen Mittelalter. Die örtliche (topos) und eine weitere räumliche, aus der Römerzeit überlieferte Kontinuität setzt sich fort, wobei sich unter Beibehaltung der administrativen und religiösen Struktur allmählich und unsichtbar der Übergang in das Mittelalter vollzieht. Es gibt, aber, zwei Städte, die sich von diesem Prozess abheben: sie verwirklichen ihre urbane Tradition durch den Umzug der Bevölkerung aus der ursprünglichen Heimat zu einem neuen, unweiten und sicheren Ort. Die Bevölkerung von Salona fand sich Ende des 6. Jhs. und Anfang des 7. Jhs. in grosser Gefahr (Anm. 4, 8, 22 - N. JAKŠIĆ in Anm. 20) und auf der Suche nach Sicherheit zog sie in den Diokletianspalast um, wo sie durch Verpflanzung der städtischen und religiösen Institutionen der römischen Stadt Salona den Grundstein legte für eine neue Stadt - Split. Der Reichtum des kulturellen Erbes, d.h. die urbanen Werte von den räumlichen bis zu den rechtlichen, administrativen, defensiven, religiösen, zivilisatorischen, usw. war ausschlaggebend für die Fortsetzung des Stadtlebens auf einem anderen Ort. Gerade das brachten die Salonitaner bei ihrem Umzug in den Kaiserpalast mit. Deshalb sind Salona und Spalatum eng miteinander verbunden: diese Stadt entstand infolge des Untergangs jener.

Dieser Aspekt der Poleogenese wiederholt sich auf eine sehr ähnliche Weise am Beispiel der heutigen Stadt Dubrovnik. Die Gefahren ahnend, die sich zu Ende des 6. Jhs. anstellten, zogen sich einige Institutionen der Stadt Epidaur, einer ehemaligen römischen Kolonie, in die Festung - das unweit liegende castrum Rausion - zurück. Über den Ursprung der

32 R. KATIČIĆ je (o.cit. u bilj. 16.); obradujući splitske pa dubrovačke "memorije", ponudio drago štivo, lijepu rekonstrukciju davnih događaja, vjerojatnu i moguću, no ipak rekonstrukciju. Sve što je on sastavio - moguće je, no isto tako, vjerujemo, može se složiti i drukčija priča.

33 T. MARASOVIĆ, o. cit. u bilj. 1.

34 O. cit. u bilj. 31, str. 44, 56, 77.

35 Vidi najsazetije u: Arheološka istraživanja u Dubrovniku i na dubrovačkom području. Izd. HAD 12/1988. Tu je u nizu članaka spomenuta i ranija literatura, od koje je posebno važan članak C. FIŠKOVIĆA, Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika, *Starinar*, Beograd, N.s., 9-10/1958-1959, 53.

Stadt Dubrovnik wurde sehr viel geschrieben (Anm. 8, 15, 28, 29, 33). Bei dieser Gelegenheit ist es wichtig zu betonen, dass sich auch bei diesen Ereignissen ein ungefähr ähnlicher Prozess wie bei der Entstehung der Stadt Split abwickelte. Auch hier, im byzantinischen castrum (darüber und über den Seeweg an der adriatischen Ostküste s. Anm. 20, ferner auch den Beitrag von M. ZANINOVIĆ in Anm. 12) schlug die aus Epidaur übertragene Tradition schnell Wurzeln und sie wurde fruchtbar: es entwickelte sich eine Stadt, die im Laufe von einigen Jahrzehnten das Niveau vieler Städte an dieser Küste erreichte und überstieg.

Wie die Kirche von Salona nach Split übersiedelte, so zog die Kirche von Epidaur nach Rausij um und setzte die Tradition des dortigen Bistums fort.

Die mittelalterlichen Städte und dementsprechend die zwei hier behandelten, entwickelten sich um einen ursprünglichen Kern. Dies wird sehr schön von Porphyrogenet und Thomas geschildert: Split breitete sich vom Palast in Richtung Westen aus, Rausij zum Norden hin, d.h. den Abhang hinab. Es sind Richtungen, die durch die Bodenkonfiguration und Funktion der Umgebung bedingt waren.

Die dritte römische Kolonie - Narona - hatte ein anderes Schicksal (Anm.7). Durch ihre Lage tief im Strömungsbereich des Flusses Naron (Neretva), wodurch sie ausserhalb des Seeverkehrsweges blieb, der seit dem Ende der Antike bis hinein in das Mittelalter die Städte an der östlichen Adriaküste verband, war sie einem allmählichen Untergang ausgesetzt. Durch die Ansiedelung neuer Volksgruppen tief im Inneren der balkanischen Halbinsel war jene Bedingung nicht mehr vorhanden, die einst den Fortschritt dieser Kolonie hervorrief: der Handel und somit die Reisen auf den bosnisch-herzegowinischen Landstrassen, die längst davor vom römischen Heer erbaut waren, wurden aufgehoben. Narona wurde nicht mehr wiederbelebt, aber es entstanden in ihrer Nähe im 12. und in den späteren Jahrhunderten, Handelsstationen, die ihre einstige Rolle übernahmen.

In allen drei besprochenen Beispielen wurde eine permanente Besiedelung auf einem weiteren Gebiet durch den Boden (Raum) und die Lebensgrundlage bedingt. Dabei geschahen aber räumliche Verschiebungen, die durch politische, Sicherheits-, religiöse und viele andere Ursachen hervorgerufen wurden. Die Stadt aber existierte ungeachtet des veränderten engeren Standortes weiter.

Übersetzung
Branka OHNJEĆ

LITERATURA:

- "Arheološka istraživanja u Dubrovniku i na dubrovačkom području". *Izd HAD-a*, Sv. 12, Split, 1988.
- BABIĆ, I., 1984, *Prostor između Trogira i Splita*. Split, 1984.
- BENAC, A., 1977, Širenje neolitskih i eneolitskih kultura dolinom Neretve. *Izd. HAD-a*, Sv. 5, Split 1977: 19.
- CAMBI, N., 1985, Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici, *RadFilFak u Zadru*, 24 (11), Zadar, 1985: 33.
- CASSIDORUS, *Variæ*. U: MGH, AA, XII.
- CICCARELLI, A., 1802, *Osservazioni sull' isola di Brazza*. Venezia, 1802.
- KONSTANTIN PORPHYROGENET, De administrando imperio.
- "Dolina rijeke Neretve od prahistorije do ranog srednjeg vijeka". *Izd. HAD-a*, Sv. 5, Split, 1997.
- FASOLI, G., 1960, "Che cosa sappiamo delle città italiane nell' Alto Medio Evo?". *Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Bd. 47, Hft. 3, Wiesbaden, 1960.
- FERLUGA, J., 1976, *Amministrazione bizantina in Dalmazia*. Venezia, 1996.
- FISKOVIĆ, C., 1958-59, Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika. *Starinar* N. s., Sv. 9-10, Beograd, 1958-1959: 53.
- GOLDENSTEIN, I., 1992, *Bizanti na Jadranu*. Zagreb, 1992.
- GOLDENSTEIN, I., 1995, *Hrvatski ran srednji vijek*. Zagreb, 1995.
- JAKŠIĆ, N., 1984, "Constantinus Porphyrogenitus as source for destruction of Salona". *VjesnDalm.*, 77, Split, 1984: 315. Dopunjeno u: *Antička Salona*. Uredio N. Cambi, Split, 1991: 427.
- JELIĆ-RADONIĆ, J., et al., 1994, *Gata. Crkva Justinijanova doba*. Split, 1994.
- KATIĆ, L., 1993, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. Uredio: Ž. RAPANIĆ, Split, 1993.
- KADIĆ, R., 1988, "Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo". *StP*, Ser. III, Sv. 18, Split, 1988: 5.
- KATIĆ, R., 1993, *Počeci hrvatskih početaka*. Split, 1993.
- KLAJČIĆ, N. - I. PETRICIOLI, 1976, *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar, 1976.
- LOPEZ, R. S., 1959, "La città. Epilogo". VI. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' Alto Medioevo*, Spoleto, 1959: 738.
- MARASOVIĆ, T., 1980, "Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u srednjovjekovni grad". *Gutajačin zbornik*. Zagreb, 1980, 99.
- MARASOVIĆ, T., 1989, "Ristrutturazione della città sulla costa orientale adriatica nell' epoca paleocristiana". *Actes du XIe Congrès International d' archeologie chretienne*. Roma, 1989: 327.
- MARASOVIĆ, T., 1994, "Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji". Split, 1994.
- MENGOZZI, G., 1914, *La città italiana nell' Alto Medio Evo*, Firenze, 1931 (1914).
- MILDOŠEVIĆ, A., 1996, *Sinj i Cetina u starohrvatsko doba*. Kulturno-povijesni vodič, 7. Split, 1996.
- MIRKOVIĆ, M., 1978, "Antistes Stephanus i gardevinska delatnost Justinijanova vremena u Polimlju". *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Sv. 18, Beograd, 1978.
- PERKOVIĆ, Ž., 1994, Nastanak i razvoj crkve Sv. Vlaha u Dubrovniku. *Dubrovnik*, 5/1994: 43.
- PIJEŠA, A., i MARASOVIĆ, J., 1992, *Starohrvatski Solin*. Split, 1992: 131.
- PRELENDER, I., 1994, Dubrovačko posvajanje svetoga Vlaha. *Dubrovnik* 5/1994: 9.
- RAPANIĆ, Ž., 1979, Contribution a la poleographie du littoral est de l' Adriatique. *Balkanoslavica*, 8, Beograd, 1979: 93.
- RAPANIĆ, Ž., 1980, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku. *VjesnDalm.*, 74, Split, 1980: 189.
- RAPANIĆ, Ž., 1983, La costa orientale dell' Adriatico nell' Alto Medioevo. XXX. *Settimane di studio dell' Centro italiano di studi sull' Alto Medioevo*, Spoleto, 1983, Vol. II, 831. - Isto i: Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, *StP*, Ser. III, 15, Split, 1985: 7.
- RAPANIĆ, Ž., 1987, *Predromantičko doba u Dalmaciji*. Split, 1987.
- RAPANIĆ, Ž., 1988, Marginaliju o postanku Dubrovnika. *Izdanja HAD-a*, Sv. 12, Zagreb, 1988: 39.
- RAPANIĆ, Ž., 1992, Solinska epizoda europske povijesti. *VjesDalm.*, 85, Split, 1992: 91.
- RAPANIĆ, Ž., 1995, Il patrimonio dell' antichità nella poleogenesi dell' Adriatico orientale nell' Alto Medioevo. *Hortus artium medievallium*, I, Zagreb - Motovun, 1995: 9.
- RAPANIĆ, Ž., 1996, Sveti Dujam - patron splitski. U: *Sveti Dujam*. Split, 1996.
- SUIĆ, M., 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb, 1976.
- ŠIŠIĆ, F., 1925, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925.
- THEOFILAKT SIMOKATA, Vizantijski izvori za historiju naroda Jugoslavije, Beograd, 1955, tom I, 121.
- TOMA ARHIDIAKON, *Historia Salonitana*, Ed. F. Rački, Zagreb, 1894.
- TOMIĆIĆ, Ž., *Le Traccia della Riconquista Giustinianeu sulla Costa dell' Adriatico orientale*, 13. CIAI, Split-Poreč 1994, (u tisku).
- ZANINOVIĆ, M., 1993, Ranokršćanske crkve kao postaje plovnoa puta duž istočnog Jadrana. *VjesDalm.*, 86, Split, 1993: 125.